

Ольга ВОЙТЮК

МІСІЙНІ СТАНИЦІ СТУДИТСЬКОГО ЧЕРНЕЦТВА НА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ПОГРАНИЧЧІ

Варшавська українсько-польська угода (21 квітня 1920 р.) та Ризький мирний договір (18 березня 1921 р.)¹ закріпили за Польщею великі терени з непольським населенням Східної Галичини і Волині. Кордон між Польщею та УНР встановлювався по лінії, яку вже зайняли польські війська. У межах Польщі залишилися Холмщина, Підляшшя, Надсяння і Лемківщина, Західна Волинь і частина Полісся по Збруч і Горинь, Галичина. С.Петлюра зрікся на користь Польщі 162 000 км² української території з населенням майже 11 млн осіб². Відтак, духовенство Греко-католицької церкви стало перешкодою для польського уряду в його намаганнях приєднати та полонізувати Східну Галичину. У статті це висвітлено на прикладі діяльності ченців студитів. Після Ризької угоди Митрополит Шептицький поїхав до Риму скласти звіт папі Венедиктові XV та отримати вказівки щодо подальшої діяльності Греко-католицької церкви. В такий спосіб він намагався знайти підтримку у справі незалежності свого народу, а також віднайти кошти для відбудови західноукраїнських земель після війни. Загалом позитивним елементом діяльності Митрополита Андрея (першого ігумена студитів) була спрямованість на консолідацію та міжкультурний діалог між всіма народами³.

Джерельною основою цього повідомлення стали матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ф. 408, 358). У дослідженні використані праці сучасних українських істориків: Івана-Павла Химки⁴, Ігоря Мицька⁵, Ліліани Гентош⁶, а також польських дослідників Анджея Земби⁷ та Ришарда Тожецького⁸.

На початку ХХ ст. митрополит Шептицький відновив монастирі Студитського уставу⁹, які мали служити потребам української громади. Допомогли йому в цьому зреформовані василіяни отець Платонід Філяс та отець Єремія Ломницький. Відтак, митрополит Андрей у 1908 р. звернувся з пастирським листом до священників: “Вже саме наше положення між Сходом і Заходом вимагає від нас праці над з’єдиненням Церков. Злучені зі Заходом вірою, а зі Сходом обрядом, ми можемо успішніше, ніж інші, працювати над створенням церковної єдності”. Як у багатьох інших справах Греко-католицької церкви, так і у відродженні східного типу монашества, митрополит Андрей завжди мав вселенське бачення. Він писав, що монастирі ченців студитів повинні бути готовими служити там і в такий спосіб, який вкаже Церква¹⁰. Оскільки релігійний чинник в українсько-польських стосунках був одним з домінуючих, митрополит Андрей бачив необхідність їхньої праці для українських поселенців Лемківщини, Полісся, Підляшшя.

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. на Лемківщині під впливом москвофільської та російської пропаганди деякі парохії почали переходити на православ'я. У зв'язку з тим, 1 березня 1936 р. у с. Флоринці при церкві св. Миколая засновано нову станицю монахів студитів. Настоятелем монастиря Студитського Уставу у Флоринці було призначено отця Іларіона Денишука. 13 березня він і ще кілька монахів виїхали на Лемківщину. Флоринка належала до Апостольської адміністрації Лемківщини¹¹. В 20–30-х рр. лемки тодішніми польськими джерелами характеризуються як “етнічна, звичаєва і культурна окремішність з остаточно не викристалізованою національною ідентифікацією”¹². Саме ідентифікація перетворювала проблему лемків на конфронтаційний вузол національного суперництва між поляками і українцями, між греко-католиками, римо-католиками і православними¹³. Лемки прийняли християнство східнослов'янського обряду ще за часів місійної діяльності на цих землях Кирила і Мефодія. Також відомо, що вони належали до Перемишльської єпархії. Після Берестейської унії лемки прийняли уніатство і мали окремий вікаріат¹⁴. У 20–30-х рр. лемки були уніатами, католиками східного обряду і організаційно підпорядковувалися греко-католицькій ієрархії.

10 лютого 1934 р. ватиканська Конгрегація Східної Церкви, без попередження митрополита А.Шептицького, опублікувала декрет “*Quo optimus consularet*”, яким встановлювалася Апостольська адміністрація для Лемківщини. Від Перемишльської єпархії відокремилася десять деканатів. Вилучення цілого регіону з-під юрисдикції українських греко-католицьких єпископів стримало на певний час український вплив серед лемків, послабило експансію православ'я і зміцнило позиції Римо-католицької церкви на цьому терені.

Відповідно місійна праця ченців студитів на Лемківщині за таких умов вимагала посвяти і витривалості. Восени 1931 р. спільнота студитів осіла на Підляшші¹⁵ в селах Заболотів і Шістка, в лагінській дієцезії Седлец. Ієроманах Кирило (Ганущак) з с. Шістки у 1933 р. писав: “Щоб бути місіонером для Підляшшя треба уміти – обряди Підляшшя, мову підляшаків, вимову церковної відправи, підляшські напиви. Позатим треба мати церковні конечні річі і конечні річі з убрання”¹⁶. На перших порах ченці були обмежені у необхідних речах, та згодом їхня праця, молитви, відкритість до поселенців принесли свої плоди. Студити стали активно підтримували коштами “Рідну школу” в Берестю. У листі до Архимандрита Шептицького буде зазначено: “До нас приходять вже молодь – менша і старша. Молодших учу читати по-нашому, співати. По самоучки нашої мови приходять все і малі і старі. Я мав 50 самоучків – 20 вже розійшлося. Діти роблять гарний поступ. Приходять старші від 20 літ – до 25 літ. Всіх тягнуть часописи “Неділя” і “Народна справа”, бібліотека та охота научитись грати на інструментах. ... Щодо музики, то я купив дві скрипки, гітару і мандоліну. З тих інструментів така користь, що через інструменти наближаться до нас і пізнають щирість греко-католицьких священників, за віру їх не чіпаю – віра сама прийде. Є надія, що через співаники і музику зискаємо всю молодь Шістки і Ворс. А як будемо мати за собою молодь старшу і діти – то вже буде надія на овочі”¹⁷.

Весною і восени 1933 р. Греко-католицька церква організовує рятункову акцію потерпілим від штучного голодомору на Україні. Відтак, 24 липня 1933 р. Митрополит Андрей від імені українського єпископату написав лист-протест

“Україна в передсмертних судорогах”, де звернувся до країн світу захистити голодуючих у Східній Україні. На Підляшші ченці студити підтримали рятункову акцію. У звіті єромонаха Кирила стверджено: “Хоть громадка наших вірних невелика, то мимо того був у нас і день жалоби 29.X.1933, в котрім 50 присутніх в Церкві зложили на голодуючих по 3 зл.”¹⁸ Прикро, що допомогу, яку так широко збирали, затримано на радянському кордоні. З іншого листа єромонаха Кирила дізнаємося, що “в послідніх місяцях заляг на мою душу інший смуток – а се загибель нашого народу на Великій Україні”¹⁹.

Один із численних прикладів суспільної праці ченців студитів – учительська родина Дацюків. Чоловік загинув у Росії, а вдова з дітьми повернулася у с. Шістку та залишилася без праці. “Польща годилась дати посаду їй за ціну зради свого народу, – на що вона не пішла. Але через то сильно зубожіла. Діти, сини вчительки – пішли в найми. Молодший зотягнув хронічну недугу зубів – ясен, пані Дацюк з плачу підкнала свої очи. Я перше взявся лічити її сина (у лікарів) і хлопець 20 літний нині здоровий, потім піднявся скріпити пані Дацюк – і се Бог поблагословив ... і тим набув з серед Шустенців знаменитих місіонарів, помічників”, – дізнаємося із звіту єромонаха Кирила²⁰. Він допоміг цій родині і з хатою, що майже валилася. Митрополит Шептицький сприяв студитам у їхніх місіях, про що згадується в листах: “... вірю, що при допоміж вказівок – допоміж моральної і матеріальної справа релігійна і національна стане сильним корінем, з якого вийде обнова Шістки і Ворс”.

Загалом на Підляшші існувала така ж проблема полонізації, як і на Лемківщині. Влучно відмітив Іван-Павло Химка, що “наприкінці 1860-х gente Rutheni, natione Poloni (русини з походження поляки за національністю) змушені були робити остаточний вибір. ... При підтримці новосформованої світської інтелігенції греко-католицьке духовенство раз і назавжди відмежовувалося від польського національного руху”²¹. Варто зауважити, що конкордат Польщі в 1925 р. уклав угоду з Католицькою Церквою про дотримання греко-католицьким духовенством повної політичної лояльності щодо держави. У 20–30-х рр. польська держава здійснювала потужний вплив на тогочасні взаємини греко-католицького духовенства та українського національного руху в Галичині. Ситуація, в якій Греко-католицька церква у міжвоєнний період мала визначати своє ставлення до національного руху, була вкрай ускладнена. Церква, за влучним визначенням польського дослідника Анджея Земби, в цьому питанні опинилася між вимогами лоялізму до держави, які накладав конкордат, та вимогами здійснення людських національних прав своїх вірних, які були справедливими у світлі християнської етики та соціальної доктрини Церкви²². Також можна доповнити, що Церква опинилася між загрозою репресій з боку держави через політичну нелояльність та загрозою втрати духовного авторитету серед своїх вірних через національну відчуженість. Так, в одному зі звітів єромонаха Кирила Денищука довідуємося, що “якби польський єпископат поважно бажав унії – то до нині більшість православних були б уніятами – а так через опізнене справи половина православних місто стати уніятами, стала латинниками і польськими патріотами. От хотьби Шістка перед війною чисто руське село, а нині має 400 поляків – а 400 православних”²³.

Однак суспільна праця та відкритість до всіх гуртувала поселенців Підляшшя навколо спільноти студитів. “Денно приходить до мене до 14 осіб – тільки не на

раз. ... Завдяки тих 14 гостей наш дім надався на захоронку, лиш не для дітей, але для старших. Я дякую Богу за світло і за Аліка Дацюка, і за поміч моральну та матеріальну з Унева і від Вашої Ексцеленції. На основі теперішнього укладу справи від 9 год. рано до 12 год. учу Аліка, від 2 год. до 6 год. займаюсь малими, а від 6 год. до 11 год. буваю при старших”, – зауважив еромонах Кирило²⁴. Отримавши прихильність населення Підляшшя активною участю в житті молоді, студити описують ситуацію в такий спосіб: “Загальна симпатія для нас. Кажуть: “не треба нам ні о. Пруса, ні о. Стаховського, най будуть лиш уніяти. Повно приходить молоді. Бібліотека межи людьми. Дуже гарно, коли заграють на 7 інструментів. Зато противники, передовсім інтелігенти, кнують. Заскаржили мене через Старство до Седлец. Закидують, що будує Україну”²⁵. Повернувшись із Седлец, 28 січня 1934 р. еромонах Кирило в церкві повідомив: “Мене взивали до Седлец – і що седлці знають, що часть населення посуджує унійну церков о кладочку в латинство – а часть о будову України. У відповідь одним і другим дав мені Єпископ книжочку “O unijnej rasy” із неї, що найважливіше для латинян я прочитав. А до того, що о. Стаховський грозит людям поліцією, я зазначив, що поліція перше мене зачіпить і якби було за що, то вже була б зачіпила. Але видно нема за що. З Седлец маю акт – надане моїй Церкві 24 га землі. Отже, добрий знак для парохії”²⁶.

Еромонах студитів Кирило в листі до митрополита Шептицького детально описує ставлення до них місцевих мешканців: “Підляшани сильно недовірчиві. Мимо моїх діл, бояться мене. І вже сего року ночію приходить до мене бувший учитель. По довгій розмові – зійшла бесіда на мою працю. В тім він говорить: мимо Вашої праці ми невіримо, чи ви справді Галичанин, чи ви справді з рамен Митрополита Шептицького. Може ви лиш підставлені, щоб вилапати, що ще народно свідоме і видати поліції. На то я запитав, чи можу виказатись документами, а коли він згодив ся, я виказав свідоцтво хрещення, приналежності, свідоцтва гімназьяльні, Індекс з університету, грамоти з нашого ординариату. І від тоді зискав ся на їх прихильности”²⁷. Прихильність населення збільшило переслідування дітей у школах “стовпами латинства і нез’єдиненя”. Відтак, на Йордан 1934 р. ченці студити влаштували диспут між учасниками хору та о. Стаховським, який не мав чим виправдатися і просто втік. У короткому звіті місійної праці на Підляшші за 1935 р. отець Сава (Савицький) зазначив, що проповідь говорить по-українськи, хоч “тяжка тут праця, незнати як кому годити, говорити з поляком зле, кажуть православні, що то латинник, говорити з православними, то поляки говорять, що буде Україну”²⁸.

Восени 1931 р. дві спільноти ченців студитів осіли на Поліссі, одна – на хуторі Мерлинському біля Давидгорода, а друга – в Ольпені, в латинській дієцезії. У посланні до студитських монастирів на Поліссі Ігумен Климентій зауважив: “У там тих сторонах лише тоді можна надіятися, що з Вашої праці буде Богу слава, а людям і Вашим власним душам користь, коли Ви будете у своїм монастирку передусім много і добре молитися. Нарід потребує знов там бачити людей, що моляться ... Пам’ятайте, не тому там ідете, щоби там господарити або ремеслом заробляти, або ремесла вчити, а, передусім, щоби приміром власного та спільного життя людей знов до Бога потягнути... Основа всього – то Ваше власне монаше життя, а в тім житті – Ваша добра молитва”²⁹.

На Поліссі після Першої світової війни кордон з Галичиною було зліквідовано, а на ці землі переселилося багато українців. Саме вони та мешканці польських сіл, які пам'ятали ліквідацію у них Греко-католицької церкви в 1839 і 1875 рр. царським самодержавством, звернулися з проханням до ієрархів церкви надати їм греко-католицьких священників. Митрополит Андрей у 1914 р. хіротонізував на Луцького єпископа отця Йосифа Боцяна. Однак римо-католицькі ієрархи виступили проти такого призначення. У 20-х рр. ХХ ст. на Поліссі розгорнувся рух за церковне з'єднання, і редемптористи, виїхавши зі Львова туди на місії, оселилися в м. Ковелі. Однак римо-католицька ієрархія унеможлилювала їхню діяльність, вимагаючи підпорядкованості латинським єпископам. Редемптористи на це не погодилися, бо православні могли сприйняти їх як агентів колонізації. Незважаючи на всі перешкоди, місійна праця редемптористів серед віруючих була успішною. Складні умови діяльності редемптористів на Волині вказували на необхідність заснування там єпархій східного обряду. Ця проблема обговорювалася на унійному конгресі в м. Пінську. Римо-католицька ієрархія вимагала латинізації українського православного населення, розраховуючи на те, що саме латинізація стане могутнім засобом його колонізації. Греко-католики, що там проживали, і православні, що наvertsалися до з'єднання, бажаючи зберегти свій обряд, не хотіли підлягати владі римо-католицьких єпископів³⁰. Представники Апостольської Столиці, враховуючи таке становище, ставили у Варшаві питання про те, щоб волинсько-польській території надати єпископа східного обряду. Однак римо-католицька ієрархія погодилася тільки на призначення Апостольського візитатора. 16 січня 1931 р. таким Візитатором був затверджений єпископ-редемпторист Микола Чарнецький. У 1932 р. для місійної праці на Волині прибули отці редемптористи Василь Величковський, Роман Бахталюк, Зенон Ковалик, Володимир Стернюк та ін. Вони відвідували станиці, обслуговували переселенців з Галичини та волинян, які вирішили перейти до єдності. На цих теренах редемптористи сповняли свою місію до 1939 р. Наперекір Ватиканові, уряд Польщі не дозволив, щоб Миколай Чарнецький став єпископом-ординарієм для католиків східного обряду на Волині.

Таким чином, польській владі та римо-католицькому духовенству, яке більше дотримувалося розпоряджень з Варшави, аніж з Риму, все-таки вдалося паралізувати працю ченців студитів серед українців Лемківщини, Полісся, Підляшшя, які намагалися зберегти національно-культурні традиції і східний обряд³¹.

¹ *Защільняк Л.О., Крикун М.Г.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів // Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2002. – С. 451.

² *Колесник В.* Українсько-польські взаємини в історичному контексті державотворення // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Вип. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера / Голова ред. колегії Ярослав Ісаєвич, відпов. ред. Олена Аркуша. – Львів, 2008. – С. 177.

³ *Ісаєвич Я.* Українсько-польські відносини: спадщина історії і суспільна свідомість // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 2. Депортації 1944–1951. – Львів, 2007. – С. 9.

⁴ *Химка Іван-Павло.* Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 // Ковчег. №1 – Львів, 1993. – С. 73–107.

⁵ *Мицько І.* Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець ХІІІ ст. – кінець ХХ). Львів, 1998. – С. 319.

- ⁶ *Гентош Л.* Ватикан і виклики модерності // Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914–1923). – Львів, 2006. – С.246.
- ⁷ *Земба А.* Митрополит Андрій Шептицький і уряд другої Речі Посполитої Польщі у 1923–1939 рр. // Метрополія Нью-Йорку служі Божому Андрееві у п'ятидесятиріччя його смерті. Ред. М. Галів. – Нью Йорк, 1996. – С. 36–54.
- ⁸ *Тожецький Р.* Митрополит Андрей Шептицький. // Ковчег. №1. – Львів, 1993. – С.109–121.
- ⁹ Перша спільнота монахів-студитів постала з ініціативи о. Андрея Шептицького 1898 р. у с. Волсвин (зараз Сокальський р-н). Пізніше, після інтронізації о. Андрея Митрополитом Галицьким, він перевів братію на передмістя Львова – Вульки (зараз вул.Сахарова). Спільнота студитів, до яких приєдналися кілька кандидатів із с. Олесько (Буський район на Львівщині), діяла тут в 1901–1904 рр., а з 1904 р. була переведена до Сквили (на околиці Львова), де 1906 р. було офіційно утворено Лавру св. Антонія Печерського. 5 червня 1906 р. Митрополит Шептицький як перший архимандрит студитів уклав проєкт Сквиливіського “Типікону” для їх спільноти. Остаточний варіант “Типікону” затвердили спільно з Станіславівським єпископом Г. Хомишиним та Перемильським єпископом К.Чеховичем 30 жовтня 1906 р. Сквиливіська Лавра зазнала руйнівних наслідків Першої світової війни, і в 1919 р. митрополит Андрей перевів студійську спільноту до Унівської резиденції галицьких митрополитів, де згодом й постала матірня обитель студитських монастирів – Свято-Успенська Унівська Лавра.
- ¹⁰ Архів монастиря Студіон у Римі (без назви фонду і номеру папки), Установи (Конституції). Вступне слово Іх Ексц. Митрополита, 1920, копія, док. 2–3.
- ¹¹ Лемківщина займає частину Карпат, тобто цілий т. зв. Лісистий, Низький або Лемківський Бескид. Лемківщина належала до 1934 р. перемильській єпархії, а пізніше творила т. зв. Апостольську Адміністрацію для Лемківщини. На цьому терені церковна влада створила 9 деканатів (з заходу на схід): Мушинський, Горлицький, Грибівський, Дуклянський, Романівський, Буківський, Короснянський, Динівський і Сяніцький.
- ¹² *Zeszytyński S.* Zarys antropologiczny Łemkowszczyzny (W): O Łemkowszczyźnie. – Kraków, 1935. – S. 17.
- ¹³ Історія релігії в Україні. Католицизм / Ред. док. філос. наук. П.Яроцький. Т.4. – Київ, 2001. – С. 442.
- ¹⁴ Там само. – С. 443.
- ¹⁵ Після Берестейської церковної унії 1596 р. на Підляшші утвердилася уніатська церква. У XIX ст., коли Підляшшя опинилося в складі царської Росії, тут почалася ліквідація цієї церкви й насадження російського варіанту православ'я. Протягом всього XIX – поч. XX ст. українське населення Підляшшя зазнавало посиленого адміністративного тиску на церкву і шкільництво з метою прискорення процесів колонізації та русифікації. У 1874 р. у Підляшші російський уряд заборонив Греко-католицьку церкву і запровадив православ'я, що зумовило прийняття частиною українського населення римо-католицького віросповідання і виникнення групи латинників. На початку XX ст. землі Підляшшя належали до Гродненської, Сідлецької і Холмської губерній Російської імперії. Під час Першої світової війни 1914–1918 рр. царський уряд евакуював на схід з Підляшшя і Холмщини близько 120 тис. осіб. За умовами Берестейського миру 1918 р. Підляшшя мало відійти до Української Народної Республіки, але на початку листопада 1918 р. польські збройні сили захопили територію Підляшшя і Холмщини, зайняту німецькими військами. В міжвоєнний період польський уряд проводив на території Підляшшя шовіністичну антиукраїнську політику. У 1939–1944 рр. Підляшшя входило до складу Генеральної Губернії. У післявоєнний період автохтонне населення Підляшшя спіткала та сама доля, що й українців на інших українських етнічних землях, які залишились у складі Польщі. За угодами комуністичних урядів СРСР і Польщі, значну частину українців з Підляшшя було виселено до УРСР, решту депортовано в 1947 р. у ході злочинної акції “Вісла” на північно-західні польські землі.
- ¹⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 408 (Листи монахів Студитського Уставу з Підляшшя до Митрополита Андрея Шептицького (1933–1934 рр.)). – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 2.
- ¹⁷ Там само. – Арк. 6.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 5.
- ¹⁹ Там само. – Арк. 6.

- ²⁰ Там само. – Арк. 7.
- ²¹ *Химка Іван-Павло*. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 // Ковчег. – Львів, 1993. – С. 77.
- ²² *Земба А.* Митрополит Андрій Шептицький і уряд другої Речі Посполитої Польщі у 1923–1939 рр. // Метрополія Нью Йорку служі Божому Андреєві у п'ятидесятиріччя його смерті / Ред. М. Галів. – Нью Йорк, 1996. – С. 36–54.
- ²³ ЦДА України у Львові. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 224. – Арк. 2.
- ²⁴ Там само. Арк. 10.
- ²⁵ Там само. – Арк. 19.
- ²⁶ Там само. – Арк. 20.
- ²⁷ Там само. – Арк. 22.
- ²⁸ Там само. – Арк. 34
- ²⁹ Послання о. Климентія ігумена Святоуспенської Лаври в Уневі для монастирів на Поліссі. 16.10.1931 // Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студитського Уставу. – Вип. 6. – С. 22.
- ³⁰ Життя як подвиг для Христа: Curriculum Vitae монаха-редемпториста, Місцєблостителя і Правлячого Архієрея Києво-Галицької Митрополії Володимира Стернюка. – Львів, 2007. – С. 24.
- ³¹ Там само.